

Araştırma Makalesi

II. Abdülhamid Dönemi Maarif Bürokratlarından Önemli Bir Sima: Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi

Nuri Güçtekin* – İlyas Karslı**

(ORCID: 0000-0001-6115-5979 - 0000-0002-7273-8819)

Makale Gönderim Tarihi

27.01.2022

Makale Kabul Tarihi

14.03.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Güçtekin, N.- İ. Karlı, "II. Abdülhamid Dönemi Maarif Bürokratlarından Önemli Bir Sima: Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Mart 2022): 69-97.

APA: Güçtekin, N., İ. Karlı. (2022). II. Abdülhamid Dönemi Maarif Bürokratlarından Önemli Bir Sima: Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (1) , 69-97.

Öz

Osmanlı'da Avrupalı tarzda açılmış olan gayrimüslim ve yabancı okullar, misyonerlik işlevi ile yıkıcı etkileri bilinen kurumlardır. Buna rağmen, yabancı dil öğretmenin yanı sıra, sundukları yüksek kalite ve nitelikteki eğitim imkânlarıyla halktan büyük ilgi ve talep görmüşlerdir. Yalnızca payitaht ile sınırlı kalmayan bu yoğun ilgi, taşrada da etkili olarak, Gayrimüslimleri olduğu kadar yerel Müslüman çocuklarını da kısa sürede bu kurumlara yöneltmiştir. Özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909), eğitim alanında yapılan tüm girişimler,

---

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye, trakeagle@gmail.com.

Assoc. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Polatlı Faculty of Arts and Sciences Department of History, Turkey.

** Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Türkiye, ilyaskarsli@hotmail.com.

Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences, Turkey.

ülkenin birlik, dirlik ve bütünlüğünü söz konusu okulların zararlı faaliyetleriyle yıkıcı etkilerinden korumak için zorunlu olarak başlatılan bir karşı refleks hareketi olarak görülmelidir. 1880'li yıllardan itibaren tüm vilayetlerde hızlıca başlatılan teşkilatlanma ve okullaşma, millî alternatif olarak görülen Türk özel okullarının açılması ve teşvik edilmesi ile diğer tüm faaliyet ve önlemler söz konusu mecburiyet neticesinde ortaya çıkmıştır. Alınan önemli önlemlerden bir diğeri de; Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'deki yabancı okulları denetleme ve tüm resmî işlemlerini yürütme görevini üstlenmek amacıyla 1886-1911 yılları arasında faaliyet gösteren Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği'nin kurulmasıdır. Bu çalışma da, Arapça ve Farsça lisanlarını çok iyi bilen, yazar ve hukukçu iken II. Abdülhamid Dönemi'nde önemli Maarif bürokratlarından biri olan Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi'nin biyografisi, sicili ve arşiv belgeleri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi, II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği, Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisliği, Meclis-i Maarif Azalığı.

A Significant Figure Among the Education Bureaucrats in the Period of Abdülhamid II: Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi

Abstract

Non-Muslim and foreign schools opened in the European style became educational institutions which were in high demand and where people desired to receive education due to the teaching of a foreign language as well as the delivery of high-quality education along with other opportunities, although their missionary and destructive effect was known. This demand and great interest were not only limited to the capital city but also affected the countryside. Local Muslim children, as well as non-Muslims, were attracted to these schools in a short time. Especially during the period of Abdülhamid II (1876-1909), all the initiatives and activities performed in the field of education should be considered a counter-reflex movement initiated obligatorily to protect the unity, peace, and integrity of the country from the harmful activities and destructive effects of afore-mentioned schools. The organization and schooling initiated rapidly in all provinces as of the 1880s, the opening and promotion of Turkish private schools, regarded as a national alternative, and all other activities and precautions took place as a result of the said necessity. Another important precaution taken was the foundation of the Non-Muslim and Foreign Schools Inspectorship that operated between 1886 and 1911 to take on the duty of inspecting foreign schools in Dersaadet and Bilâd-ı Selâse and performing all the official operations. In this study, the biography of

Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi, who could speak Arabic and Persian languages very well and became one of the important education bureaucrats in the period of Abdülhamid II while being an author and legist, will be discussed in light of his records and archive documents.

Keywords: Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi, Education System in the Period of Abdülhamid II, Non-Muslim and Foreign Schools Inspectorship, Board of Inspection and Inspection Headship, Education Council Membership.

Giriş

19. yüzyıl, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nin çok uluslu, dinli ve dilli yapısı, misyonerlere büyük fırsatlar ve geniş bir faaliyet alanı sunması dolayısıyla modern misyonerlik hareketlerinin en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. Özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim alanında yapılan tüm reformlar, ülkenin birlik, dirlik ve bütünlüğünü Gayrimüslim ve yabancı okulların zararlı faaliyetleriyle yıkıcı etkilerinden koruyabilme adına mecburiyet neticesinde doğan bir karşı refleks hareketidir. 1886 yılında tesis edilen Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği'nin de ana gayesi, söz konusu mekteplerin denetim ve kontrolü sağlayabilmektir.¹

Bu çalışma da, birçok özelliğe sahip, önemli bir isim olmasına rağmen hakkında sınırlı ve kısaca bilgi sahibi olduğumuz Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi'nin biyografisinin sicil ve arşiv belgelerine dayalı olarak ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkartılması ve tanıtılması amaçlanmıştır.

---

¹ MF.MGM. Maarif Nezareti Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği Dosya Usulü Envanteri, 10 dosya içerisindeki 1.084 gömlek, 2.017 vesika ve 2.387 varaktan oluşmaktadır. Kasım Hızlı, "Son Dönem Maarif Bürokratlarından Abdullah Hasib Efendi ve Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği", *II. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu*: 25-26 Kasım 2020, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayın No: 75. s. 266-278. Müesseseyi tanıtan ve Abdullah Hasîb Efendi'nin faaliyetlerine yer veren tamamlayıcı bir çalışmadır.

Foto 1: 90850/125²Foto 2: Kartpostal 9728³

Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi

(19 Mart 1840 - 10 Ocak 1912⁴)

Kökeni ve Ailesi

15 Muharrem 1256/19 Mart 1840 tarihinde Musul şehrinde doğmuştur.⁵ Musul eşrafından ve Meclis-i Kebîr Vilâyet Azasından Fârukîzâde merhum Mahmud Efendi'nin oğludur.⁶ Babası görev sırasında vefat etmiş ve rütbe talep etmemiştir. Nesebi baba tarafından özel şecerede yazıldığı gibi Hz. Ömer'e ulaştığından "Faruki" denilmiştir. Anne tarafının nesebi de Hz. Hüseyin ile ilişkisi nedeniyle "Fahrizade" sülalesindedir. Bu nedenle Abdullah Hasîb Efendi "Zülcenaheyn"

² İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 90850/125.

³ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve E-Kaynaklar, Kartpostallar: Krt_009728. Maarif Nezareti Celilesi Encümen Teftiş ve Muayene Reisi ve Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettiş-i Umumisi Saâdetlü Abdullah Hasîb Efendi Hazretleri.

⁴ Faruki Abdullah Hasip, *İmruülkays Muallaka Şerhi*, Hazırlayan: Ali Yılmaz, Asitan Yayıncılık, Sivas, 2012. Eserin 18-20 sayfalarını müellife ayırmıştır. Kaynak olarak Ankara Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde el yazması olarak mevcut Mehmet Zeki Pakalın'a ait Sicilli Osmanî Zeyli 1. Cilt, sayfa 38-40'daki Abdullah Hasîb'e ait bilgiler kullanılmıştır. 20 Muharrem 1330 (1912) yılında vefat etti. s. 20.

⁵ BOA. MF.SCL 8/117 (25 Şaban 1312/21 Şubat 1895). EK-1: Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişi Abdullah Hasîb Efendi'nin 27 Muharrem 1311/10 Ağustos 1893'te hazırladığı terceme-i hal varakasıdır.

⁶ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908). EK-2: Abdullah Hasîb Efendi'nin Sicili.

unvanıyla meşhur ve bilenmektedir.⁷ Şura-yı Devlet Başkâtibi Vasfi Efendi'nin kızıyla evlenmiştir.⁸ Bacanağı Divan-ı Muhasebat Başkâtibi Fehmi Efendi'dir.⁹ Bir oğlu vardır. Daha sonra İstanbul Belediyesi Bahçeler Müdürü olan oğlu Reşad Ümeri, 7 Mart 1950'de vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.¹⁰

Aldığı Eğitim

Musul'da tahsil döneminde resmî statüde mektep olmadığından, özel hocalar vasıtasıyla hususi olarak eğitim almıştır.¹¹ Sonradan Fıkh-ı Şerif, Ulûm-ı Âliye, Fârisî, Türkçe ve birçok değişik alanda inceleme ve araştırma yapmıştır. Arapça, Türkçe ve Farsça lisanlarına vakıftır.¹²

Memuriyeti

19 yaşında 120 kuruş maaşla Musul Vilayeti Tahrirat Kalemî'nde göreve başlamıştır. Ayrıca o zamanda Musul mutasarrıfı olan Veysi Paşa'nın mühürdarlık vazifesini de yapmıştır. 19 Mart 1860'da 300 kuruş maaşla Musul Tapu Kâtipliğine tayin edilmiştir. Ancak söz konusu kâtiplikle uğraşmayı fikrine uygun bulmadığından dolayı, 17 Nisan 1865'te istifa etmiştir.¹³ Sicilinde yer olsa da bu görevlerini resmî olarak kanıtlayan belge ibraz edemediğinden, devlet hizmetine girişi 23 yaşında iken 13 Mart 1862'dir.¹⁴ 13 Mart 1862'den 3 Şubat 1865'e kadar

⁷ BOA. MF.SCL 8/117 (25 Şaban 1312/21 Şubat 1895).

⁸ BOA. MF.MKT 450/30 (20 Muharrem 1320/29 Nisan 1902). Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi Abdullah Hasîb Efendi, Eski Şura-yı Devlet Başkâtibi Vasfi Efendi'nin damadıdır. Bu tarihte kayınpederi vefat etmiştir.

⁹ BOA. BEO 127/9518 (4 Cemaziyelahir 1310/24 Aralık 1892). Maarif Nezareti'nin umur-ı maliyesinin tedkiki zımında teşkil edilen komisyona seçilen ve tayin olunan Divan-ı Muhasebat Başkâtibi Fehmi Efendi'nin komisyonda Nezaret adına bulunacak Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişi Abdullah Hasîb Efendi'nin bacanağı olduğu anlaşılmasından ve iki akrabanın bir komisyonda bulunmaları bazı mülahazat cihetiyle maslahaten münasip olamayacağından bahisle diğer birisinin tayini lüzumu tebliğ edilmiştir.

¹⁰ Hızlı, *a.g.e.*, s. 268.

¹¹ BOA. MF.SCL 8/117 (25 Şaban 1312/21 Şubat 1895).

¹² BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908).

¹³ BOA. MF.SCL 8/117 (25 Şaban 1312/21 Şubat 1895).

¹⁴ BOA. ŞD 1086/99 (1 Muharrem 1324/23 Ocak 1909). EK-3. Mülkiye Tekâüd Nezareti Muhasebesinin Hazırladığı Hizmet Cetveli.

300 kuruş maaşla Musul Vilayeti Tapu Kalemî Refik-i Evvelîği görevinde bulunmuştur.

8 Mayıs 1865 tarihinde 2.000 kuruş maaşla Konya Vilayeti Rûsumat Nazırı Muavinliğine tayin olunmuştur. 13 Eylül 1866'da aylık maaşı 1.800, 13 Mart 1867'de de 1.666 buçuk kuruşa indirilmiştir.¹⁵ Konya Vilayeti Meclis-i İdaresi'nin mazbatasıyla, 22 Haziran 1867 tarihinde görevinden azledilmiştir.¹⁶ Konya Rûsumat Nezareti Muavinliğinden azli ve ayrılışı, Abdullah Hasîb Efendi tarafından hazırlanan terceme-i hal varakasına şu şekilde yansımıştır: O zaman Konya Valisi olan meşhur Tevfik Paşa, Koçhisar tuzlasındaki hırsızlıkları önlemek için 20 süvari görevlendirmesi gerekirken sadece 20 süvari görevlendirmiş, geri kalan 180 süvarinin maaşını ise kendisi almıştır. Ayrıca, Konya Ağalarının okuma yazma bilmeyen akrabalarının Rûsumat Nezareti'ndeki en önemli mevkilere gelmelerine karşı çıkan Abdullah Hasîb Efendi de muavinlik görevinden bildirim dahi yapılmaksızın azledilmiştir. Görevinden ayrılması -kendi ifadesiyle- "Hasîb Efendi görevde olduğu sürece hedeflerimize ulaşamayız" diyen Vilayet İdare Meclisi ile ileri gelenlerinin gazezlerinden kaynaklanmıştır.¹⁷

13 Aralık 1867'de 1.000 kuruş maaşla Haleb Mektubî Kalemî hulefâlığı ile resmi Fırat Gazetesi'nin Arapça mütercimliğine alınmıştır.¹⁸ Bu hizmet terceme-i halinde yazılı olsa da yapılan yazışmalar sonucunda, Haleb Vilayeti'nden bilgi ve teyit alınmadığından dolayı görev kaydında yer almamıştır.

¹⁵ 1838 yılından itibaren bütün memurlara devlet hazinesinden aylık maaş tahsis edilmiştir. Hazinesden ödenen tüm memur maaşları, bazı yıllarda bir bazı yıllar ise iki kez, giderleri azaltmak ve mali açığı kapatmak için belli bir oranda tenzil edilmiş yani indirilmiş, azaltılmış ve aşağı düşürülmüştür. Kesinti yapılan maaşlar aynı yıl içinde bazen bir sonraki sene, yeniden yükseltilmiş, arttırılmış ve tamamlanarak iblağ edilmiştir.

¹⁶ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908).

¹⁷ BOA. MF.SCL 8/117 (25 Şaban 1312/21 Şubat 1895).

¹⁸ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908). Abdullah Hasîb Efendi tarafından hazırlanarak verilen terceme-i hâl varakasında; 1274 senesi başında 120 kuruş maaşla Musul Vilayeti Tahrirat Kalemînde ve 1 Şubat 1282-1 Haziran 84 tarihleri arasında 1.000 kuruş maaşla ve Fırat Gazetesi Arabî mütercimi olarak Haleb Vilayeti Mektubî Kalemînde istihdam edildiğini yazmıştır. Ancak bunları kanıtlayan bir evrak ibraz edemediği gibi mahalleri ile yapılan yazışmalar ve cevaplarda da bu konuda herhangi bir kayda rastlanılmadığı bildirilmiştir.

13 Haziran 1868'te istifa ederek Dersaadet'e gelmiştir. Konya'dan ayrılışı ile ilgili olarak şikâyet vuku bulmuştur. Rûsumat Nezaretî'nin yaptığı araştırma sonucunda, bu görevden ayrılmasında laubali valinin garezi, nefsaniyetini ve gayrimeşru çıkarlarına engel olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Taşra rûsumat hizmetinin yerine 19 Kasım 1868'te 400 kuruş maaşla Rûsumat Emaneti Tahrirat Kalemi muavin refakatine tayin edilmiştir.¹⁹ 19 Kasım 1868'den 24 Nisan 1869'a kadar 400 kuruş maaşla Rûsumat Emaneti Tahrirat Kalemi muavin refakatinde istihdam olunmuştur. Bu tarihte istifa ederek vazifesinden ayrılmıştır.²⁰

4 Ekim 1869'da 2.500 kuruş maaşla Hudeyde Sancağı Meclis-i İdare Baş-kitabeti olarak Tahrirat Müdüriyetine tayin olunmuştur. 13 Ekim 1871'de maaşı 2.375 kuruşa tenzil edilmiştir. 13 Nisan 1872'de ise 3.500 kuruşa yükseltilmiştir. 18 Haziran 1872'de görevinden istifa suretiyle ayrılmıştır.²¹

17 Mayıs 1873'te 1.900 kuruş maaşla Dersaadet Birinci Ceza Mahkemesi Mümeyyizliğine tayin edilmiştir. 4 Aralık 1878'de Sadaret Mühürdarlığı²² ilave görev olarak uhdesine verilmiş ve 23 Aralık 1878'de maaşı 2.500 kuruşa yükseltilmiştir. 28 Temmuz 1879'da mühürdarlık vazifesi uhdesinden alınarak maaşı 13 Eylül 1879'da 2.250 kuruşa indirilmiştir. 18 Mart 1880'de maaşı 1.800 kuruşa düşmüştür. 24 Haziran 1880'de 1.800 kuruş maaş ile Mahkeme-i Temyiz Baş-müddei-i Umumiliğine geçmiştir. Bu esnada bir müddet fahrî olarak ilave

¹⁹ BOA. MF.SCL 8/117 (25 Şaban 1312/21 Şubat 1895).

²⁰ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908).

²¹ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908). BOA. MF.SCL 8/117 (25 Şaban 1312/21 Şubat 1895). 24 Nisan 1869'da 2.500 kuruş maaşla Hudeyde Sancağı Tahrirat Müdürlüğü ile Meclis-i İdare Başkâtipliğine tayin edildiğinden bu refakat hizmetinden istifa etmiştir. 2 Eylül 1869'da memuriyet yerine ulaşmıştır. 22 Eylül 1870'de maaşına 1.000 kuruş zam yapılmıştır. 13 Haziran 1872 tarihine kadar 3.500 kuruş maaşla iki hizmeti de ifa etmiştir. Ancak memuriyet yerinin havasıyla uyuşamadığından bu tarihte istifa ederek İstanbul'a geri dönmüştür.

²² Atilla Çetin, "Tunuslu, Hayreddin Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, İstanbul, 1998, s.57-60. Tunuslu Hayreddin Paşa (1823-1890), 4 Aralık 1878'den 29 Temmuz 1879 tarihine kadar 7 ay 26 gün sadrazamlık yapmıştır. Paşa'nın Türkçeyi az bilmesi ve yazı diline de çok hâkim olmaması nedeniyle, Sadaret Mühürdarlığına bu dillere vakıf olan Abdullah Hasîb Efendi uygun görülmüştür.

memuriyet olarak Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumiliğini vekâleten yapmıştır.²³

12 Haziran 1881’de 7.000 kuruş maaşla Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti Adliye Müfettişliğine nakledilmiştir. 5 Temmuz 1883’te mezkûr görevinden azledilmiştir.²⁴ Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti Adliye Müfettişliğinden ayrılışı ise -kendi ifadesiyle- şöyle gerçekleşmiştir. Cezâir Valisi Naşid Paşa’nın karışmaması gereken adliye işlerine karışması ve meşhurlardan Defterdar Hayri Efendi’nin şeytanca planlarına uymasından kaynaklanmıştır. Naşid Paşa’nın şikâyeti üzerine Sakız’a gönderilen Mahkeme-i Temyiz Azasından Tahsin Efendi tarafından tahkikat yapılmıştır. Adliye Nezaretî’nin 17 Haziran 1883 tarihinde Naşid Paşa’ya yazılan tahriratta Abdullah Hasîb Efendi’nin azli ve tebdili lazım geleceği bildirilmiştir. Bu yazıdan 18 gün sonra bu görevden azledilmiştir. Abdullah Hasîb Efendi, şimdikiye kadar hiç mahkemeye alınmamış ve ceza da görmemiştir. Hatta mazuliyet maaşı da almamıştır.²⁵ 3 yıl dokuz ay maaş almaksızın açıkta kalmıştır. Bu tarihler arasında sicilinde herhangi bir işlem yapılmamıştır.

²³ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908). BOA. MF.SCL 8/117 (25 Şaban 1312/21 Şubat 1895). O esnada Şehzade Selahaddin Efendi’yi dışarıya çıkarmak için Çırağan Sarayı’na girmek gibi padişaha sadakate aykırı bir işe girişecekleri sırada yakalanan malum şahıslar ile saltanat ve padişah aleyhinde söylenen yersiz sözlerden dolayı Müsavat, Hayal ve Vakit gazetelerinin imtiyaz sahipleri aleyhine padişah tarafından açılan mahkemede saltanat namına fahri savcılık görevi üstlenmiştir. Bu konuda bir yıl mesai ve gayret vermiştir. Bu yüzden padişah tarafından maaşı 23 Aralık 1878’de 2.500 kuruşa yükseltilmiştir. 13 Eylül 1879’da maaşı 2.250, 13 Mart 1880’de de 1.800 kuruşa düşmüştür. Bu sırada sadrazamlıkta Türkçe ve Arapça yazacak birine duyulan ihtiyaç üzerine aynı görev üstünde kalmak üzere 1.500 kuruş maaşla ilave memuriyet olarak Sadaret Mühürdarlığı vazifesine tayin edilmiştir. 24 Haziran 1880’de 1.800 kuruş maaşla Mahkeme-i Temyiz Baş-müddei-i Umumiliğine tahvil-i memuriyet ve bu esnada bir müddet fahrî olarak ilave memuriyet olarak üç ay kadar vekâleten Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumiliği görevi yapmıştır. Bu vekâlet hizmetini iyi şekilde yaptığından dolayı Baş-müddei-i Umumiliğinden tahsinname verilmiştir.

²⁴ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908).

²⁵ BOA. MF.SCL 8/117 (25 Şaban 1312/21 Şubat 1895). *Namık Kemal’in Hususi Mektupları III*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. XXIII. Abdullah Hasîb Efendi, Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumiliğini görevinde iken, Namık Kemal’in (1840-1888) sorgusunda bulunmuştur. Bu kez Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti Adliye Müfettişliği yapmaktayken, Midilli Mutasarrıfı olan Namık Kemal ile bazı konularda fikir ayrılığı ve gazete sütunlarına taşınan ciddi boyutta anlaşmazlık yaşamıştır.

5 Nisan 1887'de 4.000 kuruş maaşla Maarif Nezareti Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliğine tayin edilmiştir.²⁶ 19 Mart 1892'de haftada iki defa toplanarak ve her toplantı için dört mecdiye ücretle Tedkîk-i Müellefât Komisyonu Azalığına seçilmiştir. Bunun dışında 15 Kasım 1892'de fahrî olarak İâne-i Mekâtib Komisyonu Azalığı ile 19 Aralık 1892'de bazı memurlar hakkında inceleme yapmak üzere oluşturulan komisyon azalığında bulunmuştur.²⁷ 24 Aralık 1892'de Maarif Nezareti'nin umur-ı maliyesinin tetkiki için kurulan komisyonda görev almıştır.²⁸

9 Ocak 1893'te 300 kuruş maaşla Dârümuallimîn Belagat muallimliği uhdesine ilave memuriyet olarak verilmiştir. 10 Haziran 1893'te muallimlik maaşı 500 kuruşa yükseltilmiştir. 29 Haziran 1899'da Dârümuallimîn muallimliğinden istifa ederek ayrılmıştır.²⁹

13 Mart 1897'de müfettişlik maaşı 3.600 kuruşa indirilmiştir. 30 Ekim 1897'de Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi Naim Bey'in uzun süredir sağlık sorunları ve hastalığı nedeniyle memuriyetine devam edemediği için reislik vazifesi vekâleten idare edilmiştir. Bu nedenle 3.150 kuruş maaşla Meclis-i Maarif azalığına tayin edilerek, yerine muktedir ve mesul bir reisin atanmasını gerektirmiştir. Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişi olup söz konusu riyaseti vekâleten hüsn-i ifa etmekte olan fazl u kemâl ve sadakat ve ehliyeti malum bulunan Hasîb Efendi'nin görevi uhdesinde kalmakla beraber 3.600 kuruş maarif bütçesinden ve 2.400 kuruş ilavesiyle aylık 6.000 kuruş maaşla Encümen-i Teftiş ve Muayene Riyasetine asaleten tayin edilmesi için Bâb-ı Âlî'den müsaade

²⁶ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908). BOA. Y.A.HUS 201/65 (16 Receb 1304/10 Nisan 1887). Beyoğlu'nda Taksim Meydanı'ndaki handa açılan özel yatılı Yunan Mektebi'ne, efkâr-ı muzırta ashabından bir Yunanlı, müdür olarak tayin edilmiştir. Okula devam eden çocuklara da aykırı fikirler aşılacaktır. Bunun meni ve Hristiyan ve Ecnebi mekteplerin teftişini temin edebilecek, daha önce Adliye müfettişliği ve başka önemli hizmetlerde yapmış olan ve birkaç lisan bilen Abdullah Hasîb Efendi'nin Hristiyan ve Ecnebi Mektepleri Müfettişliğinde müstahdem bulunan zatın yerine 4.000 kuruş maaşla tayin edilmiştir.

²⁷ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908).

²⁸ BOA. BEO 1872/140397 (19 Rebiülevvel 1320/26 Haziran 1902).

²⁹ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908). BOA. MF.MKT 699/19 (27 Muharrem 1321/25 Nisan 1903). Muallimlikten istifa gerekçesi belgelerde belirtilmemişse de, iki birimin sorumluluğu ve iş yoğunluğu nedeniyle ders vermeye zamanının kalmamasından kaynaklanmıştır.

istenmiştir.³⁰ 7 Kasım 1897’de 6.000 kuruş maaşla ve Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği uhdesinde kalmak üzere Encümen-i Teftiş ve Muayene Riyasetine tayin edilmiştir.³¹ Böylece Abdullah Hasîb Efendi, aynı anda Maarif Nezaretî’nin iki önemli birimin üst yöneticisi konumuna yükselmiştir. Bunda iş bilirliliği, liyakat sahibi olması, disiplinli ve çalışkanlığı yanında, aynı zamanda Maarif Nazırı (Ahmed) Zühdü Paşa’nın takdir ve güvenini kazanması önemli rol oynamıştır.³²

12 Nisan 1902’de Zühdü Paşa’nın vefatından iki buçuk ay sonra iki üst düzey görevinden de alınmış ve bir nevi kızak kadro olan Meclis-i Maarif azalığına tayin edilmiştir.³³ 28 Haziran 1902’de aylık 6.000 kuruş maaşla Meclis-i Maarif Azalığına naklen tayin edilmiş olduğundan, 8

³⁰ BOA. MF.MKT 373/42 (3 Cemaziyelahir 1315/30 Ekim 1897).

³¹ Kasım Hızlı, “Bir Kurumu Yeniden Tasarlamak: Abdullah Hasib Efendi’nin Encümen-i Teftiş ve Muayene Hakkındaki Gözlemleri”, *History Studies*, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 13/2, Nisan, 2021. s. 497-522. Müessesenin önemi ve Abdullah Hasîb Efendi’nin kuruma katkısı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. BOA. BEO 1440/107933 (11 Şevval 1317/12 Şubat 1900). Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişi görevi ile beraber Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisidir. Kurum içinde problem yaşadığı Selavi Bey tarafından rüşvet aldığı iddia edilmiştir. BOA. MF.MKT 511/34 (5 Rebiülevvel 1318/3 Temmuz 1900). Komisyon raporu. BOA. BEO 1487/111523 (1 Rebiülahir 1318/29 Temmuz 1900). Abdullah Hasîb Bey’in tab ve neşrine ruhsat verilen kitap ve risaleler ile okul menfaatine tiyatro, balo ve konferans için yapılan başvurulardan para istediğine dair eski encümen azasından Selavi Bey’in dilekçesi üzerine kurulan komisyon tarafından yapılan inceleme ve araştırma neticesinde bu iddianın asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.

³² Hızlı, *a.g.e*, s. 275. BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908). Maarif Nazırı Zühdü Paşa tarafından Abdullah Hasîb Efendi’nin Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye müfettişliğinde iken terceme-i hal varakasına yazdığı mülahazada: “Mündericât-ı varakanın Maarif hizmetlerine âid kısmının muvâfık-ı kuyûd olduğu muhasebe derkenârına atfen te’yîd ve müşârun ileyhin umûr-ı mevkûlesini hüsn-i ifâ eylemekte idüğü tasdik kılınmıştır.”

³³ Hızlı, *a.g.e*, s. 275. Sicilinde üç görevi de birlikte yazılmışsa da Meclis-i Maarif azalığına tayin edildiği tarihten sonra diğer iki üst görevi sona ermiştir. Maarif bürokrasinin değişmesi yanında yaşının da ilerlemiş olması etkilidir.

Kasım 1902'de Tedkîk-i Müellefat Komisyonu Azalığı görevinden de ayrılmıştır.³⁴ 21 Ağustos 1908'de maaşı 3.500 kuruşa indirilmiştir.³⁵

17 Kasım 1908'de Meclis-i Maarif Azası iken tensikatta memuriyetten ihraç edilmiştir. Bu durum dolayısıyla mağdur olduğu beyanıyla dilekçe vermiş ve taşra da münasip bir hizmette istihdam edilmesini talep etmiştir.³⁶ Yeni görev talebinin kabul edilmemesi üzerine, 16 Aralık 1908'de hizmet müddeti nizamname üst sınırını geçmiş olduğundan bahisle emeklilik işlemlerinin yapılmasını talep etmiştir.³⁷ Dilekçesi gereği Emekli Sandığı tarafından emeklilik işlemlerine başlanılmıştır.

Abdullah Hasîb Efendi'nin Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi iken emekli sandığı aidatının kesilip kesilmediği hakkında Maarif Nezareti'nden bilgi istenilmiştir. 20 Aralık 1908'de emekli sandığı aidatının kesilmiş olduğunu Maarif Nezareti'nce bildirilmiştir.³⁸

2 Şubat 1909'da Meclis-i Maarif azasından Abdullah Hasîb Efendi'nin emekliliği için Maarif Nezareti'nce hazırlanan hizmet cetveli ve pusulası heyet-i umumi tarafından incelenmiştir. Abdullah Hasîb Efendi'ye, hizmet suresiyle aldığı maaşın miktarı ve Memur Mülkiye Emeklilik Kararnamesi gereğince 4.425 kuruş maaş ile emekliliğine karar

³⁴ BOA. MF.MKT 632/27 (1 Rebiülevvel 1320/8 Haziran 1902). 8 Haziran 1902'de Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği ile Encümen-i Teftiş ve Muayene Riyaseti iş yükü ve ehemmiyeti dolayısıyla bir kişi uhdesinde iyi bir şekilde yapılamayacağından iki hizmetin tefrikine lüzum görülmüştür. Encümen-i Teftiş ve Muayene Riyasetine Meclis-i Maarif Azasından Hacı Zihni Efendi ve Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliğine de Encümen-i Teftiş ve Muayene Azasından Mülkiye mezunlarından Hacı Rakım Efendi tayin edilmiştir. Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi ve Abdullah Hasîb Efendi'nin maaş tahsisi ile Hacı Zihni Efendi yerine Maarif azalığına naklen tayini için Maarif Nezareti Bâb-ı Âli'den müsaade istemiştir. BOA. BEO 1872/140397 (19 Rebiülevvel 1320/26 Haziran 1902). 26 Haziran 1902'de Meclis-i Maarif azalığına tayin edilmiştir. BOA. MF.MKT 639/20 (21 Rebiülevvel 1320/28 Haziran 1902). 28 Haziran 1902'de tayini uygun görülmüş ve matbuatla ilan edilmiştir. BOA. MF.MKT 699/19 (27 Muharrem 1321/25 Nisan 1903). Almış olduğu maaş miktarı Memurin-i Mülkiye Riyaseti tarafından Maarif-i Umumiye Nezaretine sorulmuştur.

³⁵ BOA. ŞD 1086/99 (11 Muharrem 1327/2 Şubat 1909). Hizmet Cetveli.

³⁶ BOA. BEO 3435/257595 (22 Şevval 1326/17 Kasım 1908).

³⁷ BOA. MF.MKT 1087/30 (22 Zilkade 1326/16 Aralık 1908). Mülga Meclis-i Maarif eski azası Abdullah Hasîb Efendi'nin dilekçesi.

³⁸ BOA. MF.MKT 1094/12 (26 Zilkade 1326/20 Aralık 1908).

verilmiştir.³⁹ 2 Mart 1909'da eski Meclis-i Maarif Azası Abdullah Hasîb Efendi'nin özel kararname ahkâmı gereği emekliliğe sevk edilmiştir.⁴⁰ Resmîyette hizmet süresi; devlet hizmetine girdiği 13 Mart 1862'den başlatılarak emekliye ayrıldığı tarih olan 13 Ocak 1909'a kadar 46 yıl 10 aydır. Terceme-i hal varakasına göre ise devlete hizmet süresi 49 yıldır. 69 yaşında emekli olmuştur.

Almış Olduğu Rütbelere, Nişanlar ve Madalyalar

15 Ocak 1879'da uhdesine rütbe-i saniye sınıf-ı mütemayizi verilmiştir. 23 Şubat 1888'de rütbe-i ûlâ sınıf-ı sâniîliğine terfi etmiştir. 7 Mart 1888'de 3. rütbeden Mecidî Nişanı almıştır.⁴¹ 8 Ağustos 1890'da Gümüş İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 21 Ağustos 1890'da 3. rütbeden Osmanî Nişanı verilmiştir. 7 Eylül 1893'te rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvelîliğine terfi etmiştir. 8 Eylül 1894'te tebdîlen 2. rütbeden Osmanî⁴² ve 29 Ekim 1900'de ise 2. rütbeden Mecidî Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Sırp Hükümeti tarafından verilen 3. ve 2. rütbelere Takova Nişanlarının kabul edilmesine ve takılmasına 28 Haziran 1892⁴³ ve Temmuz 1898⁴⁴ tarihlerinde izin verilmiştir.⁴⁵ 4 Eylül 1895'te Papa hazretleri tarafından 3. rütbeden nişan verilmiştir.⁴⁶

³⁹ BOA. ŞD 1086/99, (11 Muharrem 1327/2 Şubat 1909).

⁴⁰ BOA. BEO 3502/262611, (9 Safer 1327/2 Mart 1909).

⁴¹ BOA. İ.DH 1070/83968, (23 Cemaziyelahir 1305/7 Mart 1888). Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-ı Müslime Müfettişi Abdullah Hasîb Efendi, 3. rütbeden Mecidî Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

⁴² BOA. İ.TAL 62/31 (7 Rebiülevvel 1312/8 Eylül 1894). Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-ı Müslime Müfettişi Abdullah Hasîb Efendi'ye iyi hizmetlerinden dolayı tebdîlen 2. rütbeden Osmanî Nişanı verilmiştir. BOA. Y.MTV 104/47 (7 Rebiülevvel 1312/8 Eylül 1894). Hamil olduğu 3. rütbeden Nişanı Âli Osmaniye 2. rütbeye tebdil edilmiştir.

⁴³ BOA. BEO 26/1893 (2 Zilhicce 1309/28 Haziran 1892). Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişi Abdullah Hasîb Efendi'ye Sırp Hükümeti tarafından üçüncü rütbeden Takova Nişanı verilmiştir.

⁴⁴ BOA. MF.MKT 385/42 (17 Ramazan 1315/9 Şubat 1898). Babialî'ye yazılan üst yazı. BOA. İ.TAL 133/90 (2 Şevval 1315/24 Şubat 1898). Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi Abdullah Hasîb Efendi'ye Sırp Hükümeti tarafından ikinci rütbeden Takova Nişanı verilmiştir.

⁴⁵ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908).

⁴⁶ BOA. BEO 559/41907 (30 Receb 1312/27 Ocak 1895). BOA. BEO 678/50784 (14 Rebiülevvel 1313/4 Eylül 1895). Bu tarihte Abdullah Hasîb Efendi, Maarif Nezareti Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-ı Müslime Müfettişidir.

Borçları

Abdullah Hasîb Efendi, görevini dürüst bir şekilde yaparak, bulunduğu makamı kötüye kullanmamıştır. Kişilerden elden almış olduğu borçları mahkeme kararı sonucunda maaşının dörde birinin kesilmesi ile maaşından ödenmiştir. Belgelerde borç alma sebepleri belirtilmemiştir. 7 Mayıs 1894'te Sarraf Philip Efendi'ye olan 53 lira borcunu,⁴⁷ 1900 yılına kadar ödemiştir.⁴⁸ 19 Nisan 1901'de Bakkal Minhalik Efendi⁴⁹ ve 9 Aralık 1904'te Avram Vapudiri Efendi'ye olan 40 adet Osmanlı lirası⁵⁰ ile 27 Mart 1907'de Sırmacı Onik Efendi'ye olan 1.497 kuruş borcunun aylık maaşından dörde biri kesilerek haciz edilerek ödenmesi için Dersaadet Bidayet Mahkemesi tarafından Maarif Nezareti'ne tebliğ edilmiştir.⁵¹ 11 Nisan 1909'da Rum Patrikhanesinden Abdullah Hasîb Efendi'nin 1323/1907 Şubat maaşından borcu olan meblağın ödenmediğini ve gereğinin yapılması Maarif Nezareti'nden istenmiştir.⁵² 14 Temmuz 1909'da Meclis-i Maarif azalığından emekli Abdullah Hasîb Efendi'nin bazı kimselere olan borçlarından dolayı Mayıs 1324/1908 maaşından kesilen 1.425 kuruşun 425 kuruşunun gönderildiği ve üst tarafının henüz vürut etmediğinden dolayı gerekli işlem yapılamamıştır. Ancak ödemenin 425 kuruş olduğu anlaşıldığından makbuz suretinin gönderilmesine gerek kalmamıştır.⁵³ Bu tarihten sonra borçları hakkında yazışma olmadığından borçlarının bittiği anlaşılmaktadır.

Eserleri

Abdullah Hasîb Efendi tarafından hazırlanan eserler şunlardır. 26 Ocak 1891 tarihli ruhsatname ile İmam Gazali'nin "*Misbâhu'n-Necâh*"

⁴⁷ BOA. MF.MKT 206/16, (2 Zilkade 1311/7 Mayıs 1894).

⁴⁸ BOA. MF.MKT 364/25 (7 Rebiülevvel 1315/6 Ağustos 1897). BOA. MF.MKT 435/49 (26 Ramazan 1316/7 Şubat 1899). Borcun tamamının bitinceye kadar kesintiye devam edilmesi gereği bildirilmiştir.

⁴⁹ BOA. MF.MKT 552/54 (29 Zilhicce 1318/19 Nisan 1901).

⁵⁰ BOA. MF.MKT 810/91 (11 Şaban 1322/19 Aralık 1904).

⁵¹ BOA. MF.MKT 987/38 (12 Safer 1325/27 Mart 1907). 1.000 kuruşu Aralık ve 497 kuruşu Ocak maaşından emanete alındığı ve kesilerek tahsil edileceği bildirilmiştir.

⁵² BOA. MF.MKT 1114/43 (20 Rebiülevvel 1327/11 Nisan 1909).

⁵³ BOA. MF.MKT 1132/37 (25 Cemaziyelahir 1327/14 Temmuz 1909).

isimli eserini tercüme etmiştir.⁵⁴ 19 Ekim 1897’de de “İmruü’l-Kays Kaside-i Mu’allakasının Şerhi” isimli eserin basılması ve neşredilmesi için gerekli resmî izin verilmiştir.⁵⁵ Bu bilinen ve yayınlanan iki eseridir.

Bu eserlerinin dışında 10 Haziran 1907 tarihinde tab ve neşri için ruhsatname verilen her biri 1.000’er sayfadan fazla olan “Er-Riyâzü’l-Hasibiyye Fi Akvali’l Hükâmâi’l İslâmiyye” ve “Et-Tersi fi Envai’l-Bedi” isimli iki önemli eseri daha bulunmaktadır.⁵⁶ Bu değerli eserler isim olarak bilinmekle beraber, yazma ve matbu eser katalogları içinde yer almamaktadır. Bunda birçok neden etkili olmuştur. Orijinal nüsha dışında başka örneği yoktur. İktidar değişimi nedeniyle tensikata uğradığından kendi emeklilik ve diğer önemli işleriyle uğraşmıştır. Yaşının bir hayli ilerlemiş olması yanında, baya hacimli söz konusu eserlerin maddi açıdan çok külfetli olması nedeniyle yayınlamak için imkân bulamadığı düşünülmektedir.

Vefatı

20 Muharrem 1330/10 Ocak 1912’de 72 yaşında iken Dersaadet’te vefat etmiştir.⁵⁷

⁵⁴ Hüccetülislam İmam Gazali’nin Vasâyâ-yı Hükmiyesinden tercümedir. Misbâhu’n-Necâh, Mütercimi: Maarif Nezareti Celilesi Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişi Farukî Abdullah Hasîb. Maarif Nezareti Celilesi’nin 940 numara ve fi 14 Kânunusani sene (1)306 tarihli ruhsatnamesi üzerine tab edilmiştir. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1308. EK-4. Misbâhu’n-Necâh.

⁵⁵ BOA. DH.SAİDd 152/99 (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908). İmruü’l-Kays Kaside-i Mu’allakasının Şerhi. Mütercimi: Farukî Abdullah Hasîb. Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi’nin 7 Teşrinievvel sene (1)313 tarih ve 447 numaralı ruhsatnamesiyle tab olunmuştur. Dârü’l-hilafeti’l-aliyye, Matbaa-i Amire, 1316. EK-5. İmruü’l-Kays Kaside-i Mu’allakasının Şerhi.

⁵⁶ BOA. MF.MKT 998/55 (28 Rebiülahir 1325/10 Haziran 1907). 28 Mayıs 1907’de Meclis-i Maarif Azasından Abdullah Hasîb tarafından Zaptiye Nezaretine verilen dilekçedir. “Et-Tersi fi Envai’l-Bedi” ve Er-Riyâzü’l-Hasibiyye Fi Akvali’l Hükâmâi’l İslâmiyye” isimli telif ettiği iki eserin tab ve neşri için gerekli ruhsatı almak için bu eserlerin üçer nüsha takdim edilmesi gerekmektedir. Bu iki kitabın her biri 1.000’er sayfadan fazladır ve üçer kopyası 6.000 sayfa yapmaktadır. Bu kadar zamanı olmadığı için sadece birer nüsha olarak basılmasına ve diğer ikişer nüshasının jelatin denilen madde ile temsiline müsaade edilmesini istemiştir.” Aynı gün Zaptiye Nezareti Mektubî Kalemi’nden Maarif Nezareti’ne gerekli mezuniyetin verilmesi için üst yazısı yazılmıştır. 10 Haziran 1907’de iki kitabın birer nüsha olarak basımına ruhsat verildiği bildirilmiştir.

⁵⁷ Yılmaz, a.g.e, s. 20. Hızlı, a.g.e, s. 268. Vefat tarihini 19 Ocak 1912 olarak vermektedir.

Sonuç

Zülcenaheyn ünvanıyla bilinen Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi, Musul'da özel muallimlerden tahsil görerek üst seviye bir eğitim almıştır. Arapça ve Farsça lisanlarına üst düzeyde hâkim olduğu gibi hukuk alanında da kendini yetiştirmiştir. Yaptığı memuriyetlerde haksızlık ve adaletsizliğe karşı dik durmuş ve dürüstlüğünden asla taviz vermemiştir. Bu durum görevinden azledilmesiyle de sonuçlansa adalet ve doğruluktan ayrılmamıştır. Azledildiği hiçbir görevden sonra mahkemeye alınmamış ve açıkta kaldığı süreler için de devletten mazuliyet maaşı talep etmemiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerin çok yoğunlaştığı, yıkıcı ve tehlikeli boyutlara ulaştığı bir dönemde, 5 Nisan 1887'de Maarif Nezareti Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliğine tayin edilmiştir. Bu önemli ve hassas görevle beraber, 7 Kasım 1897'den itibaren Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisliği'de uhdesine verilmesiyle Maarif Nezareti'nin iki önemli kurumunun üst düzey yöneticisi konumuna gelmiştir. Bunda tecrübesi, Arapça ve Farsça lisanları iyi derecede bilmesi, matbuata yakınlığı, iş bilirliği, liyakat sahibi olması, dürüstlüğü, disiplinli ve çalışkanlığı yanında, aynı zamanda Maarif Nazırı (Ahmed) Zühdü Paşa'nın takdir ve güvenini de kazanmış olması da önemli rol oynamıştır. Zühdü Paşa'nın vefatından sonra 12 Nisan 1902'de Meclis-i Maarif azalığına tayin edilmiş bir nevi geri göreve çekilmiştir. Böylece 15 yıldır aralıksız devam ettiği Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği ve beş yıldır yapmakta olduğu Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisliği vazifesi sona ermiştir. 17 Kasım 1908'de Meclis-i Maarif Azası iken tensikatta memuriyetten ihraç edilmiştir. Resmîyette hizmet süresi; devlet hizmetine girdiği 13 Mart 1862'den başlatılarak emekliye ayrıldığı tarih olan 13 Ocak 1909'a kadar 46 yıl 10 aydır. 69 yaşında emekli olmuştur. Devlet hizmetinde bulunduğu sırada birçok rütbe, madalya ve nişan almaya hak kazanmıştır. Telif ettiği ikisi yayımlanan diğer ikisi ise basılamayan ve zaman içinde kaybolmuş olan dört eser kaleme almıştır. Bu çalışmalarında, Batı hayranı çağdaşlarının aksine doğunun el değmemiş manevi hazinelerini ve zenginliklerini ve en güzel örnekleriyle sunmaya çalışmış ve gelecek kuşakların takdirine bırakmıştır. Uzun yıllar önemli ve üst düzeyde görevde bulunmasına rağmen, emekliliğine

kadar borçlarının devam etmesi görevini ne kadar dürüst yaptığını göstermesi açısından ayrıca manidardır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
BEO. 26/1893, 127/9518, 559/41907, 678/50784, 1440/107933,
 1487/111523, 1872/140397, 2397/179704, 3435/257595, 3502/262611.
DH.SAİDd. 152/99.
 MF.MGM. Maarif Nezareti Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye
 Müfettişliği Dosya Usulü Envanteri.
MF.MKT. 206/16, 364/25, 373/42, 385/42, 435/49, 450/30, 511/34,
 552/54, 632/27, 639/20, 699/19, 810/91, 987/38, 998/55, 1087/30, 1094/12,
 1114/43, 1132/37.
MF.SCL. 8/117.
İ.DH. 1070/83968.
İ.TAL. 62/31, 133/90.
Y.A.HUS. 201/65.
Y.MTV. 104/47.
ŞD. 1086/99.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve E-Kaynaklar,
 Kartpostallar, Krt_009728.

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 90850/125.

Kitap ve Makaleler

- Çetin, Atilla, "Tunuslu, Hayreddin Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII,
 İstanbul, 1998. s. 57,60.
 Farukî Abdullah Hasib, *Misbâhu'n-Necâh*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye,
 1308.
 Farukî Abdullah Hasib, *İmru'ül-Kays Kaside-i Mu'allakasının Şerhi*, Dârü'l-
 hilafeti'l-aliyye: Matbaa-i Âmire, 1316.
 Faruki Abdullah Hasip, *İmru'ülkays Muallaka Kasidesi Şerhi*, Hazırlayan: Ali
 Yılmaz, Sivas: Asitan Yayıncılık, 2012.
Namık Kemal'in Hususi Mektupları III, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel,
 TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. XXIII.

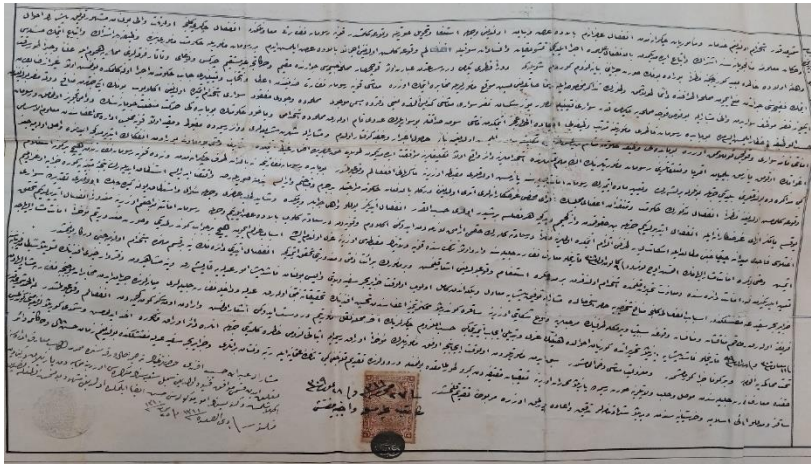

Hızlı, Kasım, “Son Dönem Maarif Bürokratlarından Abdullah Hasib Efendi ve Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği”, *II. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu*, 25-26 Kasım 2020, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayın No: 75. s. 266-278.

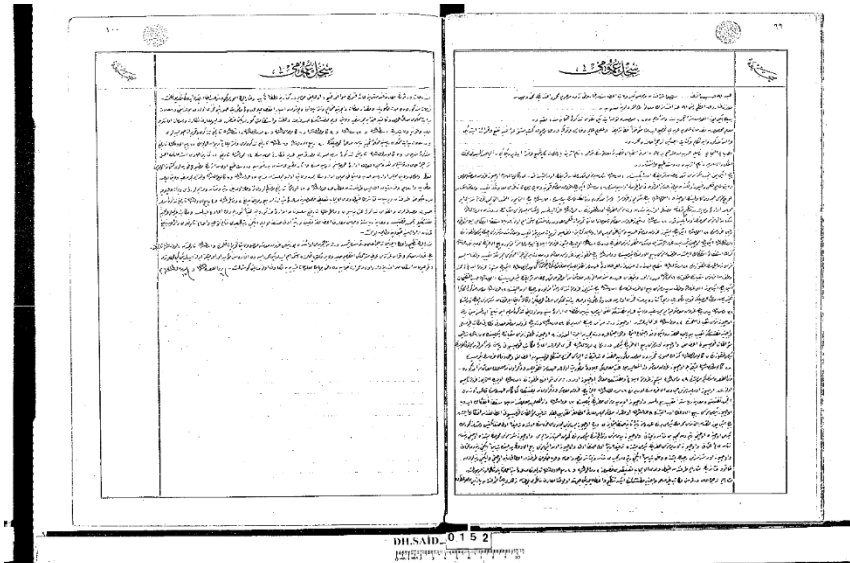
Hızlı, Kasım, “Bir Kurumu Yeniden Tasarlamak: Abdullah Hasib Efendi’nin Encümen-i Teftiş ve Muayene Hakkındaki Gözlemleri”, *History Studies*, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 13/2, Nisan, 2021. s. 497-522.

EKLER

EK 1: 10 Ağustos 1893'te kendi el yazısıyla hazırladığı terceme-i hal varakası.

EK 2.1. DH.SAİDd 152/99 (30 Kasım 1908). Abdullah Hasib Efendi'nin Sicili.

EK 2.2. Abdullah Hasîb Efendi'nin Sicill-i Ahvalinin Transkripti.

Musul eşrafından ve Meclis-i Kebîr Vilâyet Azasından Fârukîzâde merhum Mahmud Efendi'nin mahdumudur. Hazret-i Fâruk-ı A'zâm radiyallahu anhü efendimizin sülâle-i tâhirelerine mensuptur. 1255 sene-i hicriyesinde sene-i maliye 1255'te Musul'da tevellüd ettiği nüfus tezkire-i Osmaniye'sinde mukayyedir.

Muallim-i mahsûsdan mukaddemât-ı ulûm-ı Arabiyyeyi tahsîl ederek muahharan fikh-ı şerif ve ulûm-ı âliye ve Fârisî ve Türkçe ve daha birçok kütüb-i mütenevvî'a-i fenniye tetebbu' ve kırâat ettiği ve elsine-i mezkûre ile tekellüm eylediği terceme-i hâlinde muharrerdir. Misbâhu'n-Necâh nâmıyla Arabîden mütercem bir risâle "İmrü'l-Kays Kasîde-i Mu'allakasının Şerhi" nâm eserini bâ-ruhsat-ı resmîye tab' ve neşrettiği gibi "Er-Riyâzû'l-Hasibiyye Fi Akvali'l-Hükâmâi'l-İslâmiyye" nâm eseri de derders-i tab' ve intişârdır.

1278 senesi şehr-i Ramazan-ı Şerîfi'nin on ikisinden 1 Mart 78, 81 senesi şehr-i Ramazan-ı Şerîfi'nin on altısına kadar gaye-i Kânunusani 80, 300 kuruş maaşla Musul Vilâyeti Tapu Kalemi Refik-i Evvelinde bulunarak sene-i merkûme Zilhiccesinin on yedisinde 26 Nisan 81, 2.000 kuruş maaşla Konya Vilayeti Rûsûmât Nâzırı Muavinliğine tayin ve maaşı 83 senesi Cumâdiye'l-Ulâsının üçünde 1 Eylül 82, 1.800 kuruş ve sene-i mezkûrdan Zilkadesi'nin yedisine 1 Mart 83, 1.666 buçuk kuruşa tenzîl ile Meclis-i İdâre-i Vilâyetten tanzîm kılınan mazbata üzerine 84 senesi Saferinin on dokuzunda 10 Haziran 83 azledilmiş ve 85 senesi Şabanının dördünden 7 Teşrinisani 84, 86 senesi Muharreminin on ikisine kadar 12 Nisan 85, 400 kuruş maaşla Rûsûmât Emaneti Tahrirat Kalemi muavin refâketinde istihdâm olunarak bilâ-istifâ infikâk ile sene-i merkûme Recebi guresinde 22 Eylül 85, 2.500 kuruş maaşla Hudeyde Sancağı Meclis-i İdâre Başkitâbeti inzimâmıyla Tahrirat Müdüriyetine tayin ve maaşı 88 senesi Recebinin yirmi dokuzunda 1 Teşrinievvel 87, 2.375 kuruşa tenzîl ve 89 senesi Saferinin dördünde 1 Nisan 89, 3.500 kuruşa iblâğ edilerek sene-i mezbûrdan Rebiyülahirinin on birinde 6 Haziran 88 kezâlik isitâfa- i infikâk eylemiştir.

90 senesi Rebiyülevvelinin yirmisinde 5 Mayıs 89, 1.900 kuruş maaşla Dersaadet Birinci Ceza Mahkemesi Mümeyyizliğine tayin ve 95 senesi Zilhiccesinin dokuzunda 22 Teşrinisani 94 Makâm-ı Sadâret Mühürdârlığı ilâveten uhdesine tefvîz ile maaşı şehr-i mezkûrun yirmi sekizinde 11 Kânunuevvel 94, 2.500 kuruşa iblâğ olunmuş ve 96 senesi Şabanının dokuzunda 16 Temmuz 95 Mühürdârlık vazifesi uhdesinden alınarak maaşı sene-i merkûme şehr-i Ramazan-ı Şerîfi'nin yirmi yedisinde 1 Eylül 95 haseb-i taksimat 2.250 kuruşa ve 97 senesi Rebiyülahiri guresinde 1 Mart 96 1.800 kuruşa tenezzül ve sene-i mezbûre Recebi'nin on altısında 12 Haziran 96 maaş-ı mezkûrle Mahkeme-i Temyiz Başmüdde-i Umûmîliğine tahvîl-i memûriyet ve

bu esnada bir müddet fahrî olarak ilâve-i memûriyet vechile Bidayet Mahkemesi Müddeî-i Umûmîliğini vekâleten îfâ ile 98 senesi Recebinin on beşinde 31 Mayıs 97, 7.000 kuruş maaşla Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Adliye Müfettişliğine nakledilip tebdîli muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olduğu tezkire-i sâmiye ile tebliğ edilmesine mebnî 1300 senesi Şabanı selhinde 23 Haziran 99 azledilmiştir.

304 senesi Recebinin on birinde 24 Mart 303, 4.000 kuruş maaşla Maarif Nezâreti Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliğine tayin buyurulup haftada iki def'a içtima etkem ve her içtimada 4 mecdiye ücret almak üzere 309 senesi Şabanının yirmisinde 7 Mart 308 Tedkîk-i Müellefât Komisyonu Azâlığı ve 310 senesi Rebiyûlahirinin yirmi dördünce 3 Teşrinisani 308 fahrî olarak İâne-i Mekâtib Komisyonu Riyâseti ve sene-i merkûme Cumâdiye'l-Evveli'nin yirmi dokuzunda 7 Kânunuevvel 308 kezâlik sûret-i fahriyede bazı me'mûrîn hakkında tedkîkât icrâsı zımnında müteşekkil komisyon azâlığı ve Cumâdiye'l-âhiresi'nin yirmisinde 28 Kânunuevvel 308 başkaca 300 kuruş maaşla Dârümuallimîn Belâgat muallimliği ilâve-i memûriyet olarak uhdesine tefvîz ve zikrolunan muallimlik maaşı sene-i mezkûre Zilkadesi'nin yirmi beşinde 29 Mayıs 309, 500 kuruşa iblâğ ve müfettişlik maaşı 314 senesi Şevvalinin dokuzunda 1 Mart 1313, 3.600 kuruşa te'cîl olunarak 315 senesi Cumâdiye'l-âhiresi'nin on birinde 26 Teşrinievel 313, 6.000 kuruş maaşla ve zikrolunan müfettişlik kemâkân uhdesinde kalmak üzere Encümen-i Teftîş ve Muâyene Riyâsetine tayîn buyurulmuş ve 317 senesi Saferinin yirmisinde 17 Haziran 315, Dârümuallimîn muallimliğinden bilâ-istifâ infikâk edip üç yüz yirmi senesi Rebiyülevvelinin on altısında 9 Haziran 318 o mikdar maaşla Meclis-i Maârif Azâlığına nakil buyurulmakla Tedkîk-i Müellefât Komisyonu azâlığından infikâk eylemiştir.

1296 senesi Muharreminin yirmi birinde uhdesine rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizi ve 1305 senesi Cumâdiye'l-âhiresinin onunda terfî'an ulâ sınıf-ı sâni ve şehri-i mezkûrun yirmi üçünde üçüncü rütbeden Mecidî nişân-ı zîşânı ve 307 senesi Zilhiccesinin yirmi birinde gümüş imtiyâz madalyası ve 308 senesi Muharreminin beşinde üçüncü rütbeden nişân-ı âli-i Osmanî ve 311 senesi Saferinin yirmi beşinde terfî'an rütbe-i ulâ sınıf-ı evveli ve 312 senesi Rebiülevveli'nin yedisinde tebdîlen ikinci rütbeden Osmanî ve 318 senesi Recebinin beşinde dahi tebdîlen ikinci rütbeden Mecidî nişân-ı zîşânı tevcih ve ihsân ve Sırp Hükümeti tarafından î'tâ kılınan üçüncü ve ikinci rütbelerden Takova nişanlarının müşârunileyh tarafından kabul ve lede'l-îcâb talikleri husûsuna 2 Zilhicce 309 ve 4 Rebiyülevvel 316 tarihlerinde müsâde-i seniyye-i Hazret-i Padişâhî erzân buyurulmuştur.

Müşârunileyh terceme-i hâl varakasını Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye müfettişliğinde iken tanzîm ve î'tâ edildiği cihetle ol vakit Maârif Nâzırı

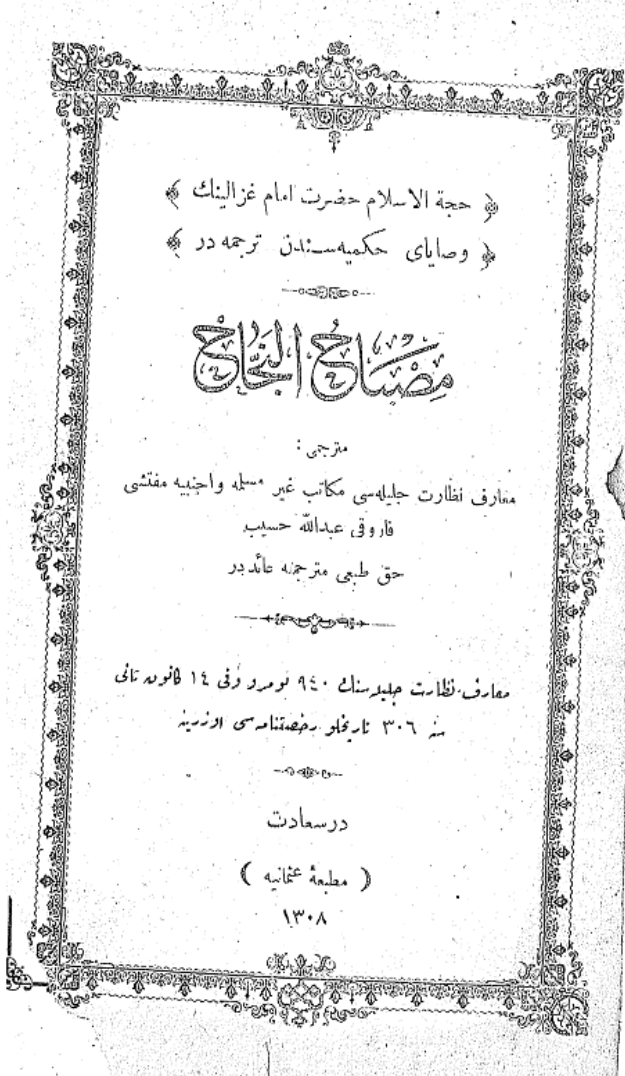
bulunan Zühdü Paşa tarafından yazılan mülâhazada mündericât-ı varakanın Maarif hizmetlerine âid kısmının muvâfık-ı kuyûd olduğu muhasebe derkenârına atfen te'yîd ve müşârun ileyhin umûr-ı mevkülmesini hüsn-i ifâ eylemekte idüğü tasdik kılınmıştır. Hidemât-ı mezkûrede müddet-i me'mûriyet ve mikdâr-ı maaşât ve ücretiyle zamayim ve tenzîlâtını ve bu yüzden esbâb-ı infisâliyle ilâve-i me'mûriyet sûretiyle fahrî olarak bulunduğu Dersaadet Bidayet Mahkemesi Müddeî-i Umûmi vekâletiyle Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Adliye Müfettişliğinde hüsn-i hizmet ve iffet ve istikâmeti görüldüğünü mutazammın Adliye ve Maârif Nezâreti ve Rûsûmât Emânetleriyle Haleb ve Konya Vilayetlerinin 1 Şubat 309 ve 12 Nisan 319 ve 9 Kânunuevvel 308 ve 8 Kânunusani 309 ve 30 Teşrinievvel 311 ve 1 Şubat 309 tarihli tezkire ve tahrîrât-ı cevâbiyeleri ve Dersaadet Bidayet Mahkemesi Riyâsetiyle Mahkeme-i Temyiz Başmüddeî-i Umûmîliğinin 20 Rebiyülevvel 90 ve 6 Şubat 96 tarihli tezkireleri ve teşrifâtî-i Divan-ı Hümâyûnda 17 Rebiyülevvel 313 tarihli müzekkire-i müzeyyel ve 7 Kânunuevvel 308 tarihli tezkire-i sâmiye suret-i musaddakasıyla Adliye Nezâreti Muhasebesinin 14 Temmuz 308 tarihli derkenârını hâvi istid'ânâme asıl terceme-i hâl varakasıyla birlikte Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesince dosyasında ve âsâr-ı matbû'asından birer nüshasıyla derdest-i tab' olan eserinin matbû' formaları kütübhâne-i mahsusunda hıfz ve Musul Vilayeti Meclis-i İdâresiyle Hudeyde Sancağı Meclis-i İdâresinin Yemen Vilayeti İdâre Meclisinden müzeyyel 25 Haziran 319 ve 8 Kânunusani 311 ve Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti bazı me'murîn ve İslam ve Hıristiyan ahâlisi tarafından mu'ti 25 Haziran 99 ve 18 Temmuz minh tarihli mazbatalar ve hâiz ve hâmil olduğu rütbe ve nişân ve madalyalar ruûs ve berat-ı âliyeleriyle Sırp Hükümeti tarafından verilen nişanların kabul ve lede'l-icâb ta'lîki husûslarına müsâade-i seniyye erzân buyurulduğunu mübellih 2 Zilhicce 309 ve 4 Rebiyülevvel 316 tarihli tezkire-i sâmiye sûret-i musaddakaları ve nüfus tezkire-i Osmaniyesiyle 7 Zilhicce 310 tarihli silsilenâme idare-i mezkurece aynen görülerek îade edilmiş ve Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliğiyle Encümen-i Teftiş ve Muâyene Riyâsetine ve Meclis-i Maârif Azâlığına tayin ve rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveliyeye ikinci rütbe Mecidî nişânı tevcih ve ihsânı tarihleri ve dâireye tebliğ kılınan irâdât-ı seniyye kuyûduna mutâbık bulunmuştur.

Müşârunileyhin tanzîm ve itâ eylediği terceme-i hâl varakasında 74 senesi evâilinde 120 kuruş maaşla Musul Vilayeti Tahrirat Kaleminde ve 1 Şubat 82 tarihinden 1 Haziran 84 tarihine kadar 1.000 kuruş maaşla ve Fırat Gazetesi Arabî mütercimliği inzimâmıyla Haleb Vilayeti Mektûbî Kaleminde istihdam edildiği muharrer ise de ifadesini müeyyed evrâk-ı müsbete ibrâz edilmediği gibi mahallerinden vukû bulan isti'lâmlar üzerine vârid olan muharrerât-ı cevâbiyede dahi bu babda malumât-ı kaydiyeye tesâdüf olunamadığı gösterilmiştir. 6 Zilkade 1326 fi 17 Teşrinisani 1324

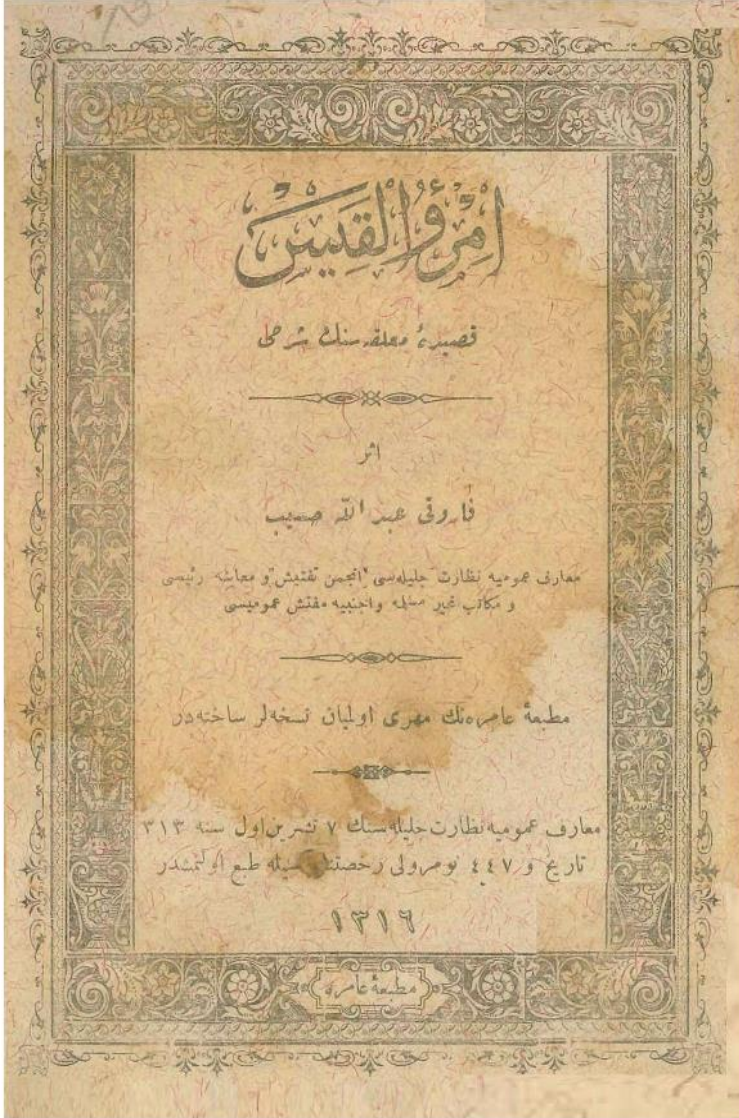
EK 3: ŞD 1086/99. 23 Ocak 1909'da Mülkiye Tekaud Nezareti Muhasebesinden Tanzim Olunan Hesap Müzekkeresi.

مذخرات			مصاريف			حساب	
رقم	شرح	مبلغ	رقم	شرح	مبلغ	تاريخ	شرح
٤٠٠	برای دران پوزیشن شریه اولی	٤٠٠	٤٠٠	قائم	٤٠٠	...	...
٤٠٠	قریه در آن پوزیشن شریه اولی	٤٠٠	٤٠٠	قائم	٤٠٠	...	...
١٨٠	...	١٨٠	١٨٠	قائم	١٨٠	...	...
١٦٦٦	...	١٦٦٦	١٦٦٦	قائم	١٦٦٦	...	...
٦٠٠	برای دران پوزیشن شریه اولی	٦٠٠	٦٠٠	قائم	٦٠٠	...	...
٤٥٠	جبهه خزانه سودی	٤٥٠	٤٥٠	قائم	٤٥٠	...	...
٤٧٥	...	٤٧٥	٤٧٥	قائم	٤٧٥	...	...
٤٥٠	...	٤٥٠	٤٥٠	قائم	٤٥٠	...	...
١٨٠	برای دران پوزیشن شریه اولی	١٨٠	١٨٠	قائم	١٨٠	...	...
٤٥٠	...	٤٥٠	٤٥٠	قائم	٤٥٠	...	...
٤٤٥	...	٤٤٥	٤٤٥	قائم	٤٤٥	...	...
١٨٠	برای دران پوزیشن شریه اولی	١٨٠	١٨٠	قائم	١٨٠	...	...
٧٠٠	برای دران پوزیشن شریه اولی	٧٠٠	٧٠٠	قائم	٧٠٠	...	...
٤٠٠	...	٤٠٠	٤٠٠	قائم	٤٠٠	...	...
جمع						١٨٠٠	١٨٠٠
جمع						١٨٠٠	١٨٠٠
جمع						٧٤	٧٤
جمع						٤٤٥	٤٤٥
جمع						١٨٠٠	١٨٠٠
جمع						١٨٠٠	١٨٠٠

EK 4: Misbâhu'n-Necâh. Mütercimi: Faruki Abdullah Hasîb.

EK 5: İmruü'l-Kays Kasıde-i Mu'allakasının Şerhi. Mütercimi: Farukî Abdullah Hasîb.

Extended Abstract

The 19th century was the period in which modern missionary movements were most intense due to the multinational, religious, and linguistic structure of the Ottoman Empire, which spread over a wide geography and offered great opportunities and a wide field of activity to the missionaries. Especially during the period of Abdülhamid II (1876-1909), all the reforms made in the field of education should be seen as a counter-reflex movement, which was started to protect the unity, peace, and integrity of the country from the destructive effects of the harmful activities of non-Muslim and foreign schools. The organization and schooling that started rapidly in all provinces since the 1880s, the opening and promotion of Turkish private schools, which were regarded as a national alternative, and all other activities and precautions emerged as a result of the said necessity. The board of Inspection and Inspection Headship was established to supervise all press, especially books, treatises, and journals in 1881. Their publication was allowed after checking the appropriateness of the works with religion, morals, etiquette, and national and spiritual values. The main purpose of the Non-Muslim and Foreign Schools Inspectorship, which was established in 1886, was to ensure the supervision and control of the said schools.

Despite all the economic difficulties of the country, significant investments were made in education during the reign of Abdülhamid II (1876-1909). For education to become widespread throughout the country, education directorates were immediately established in the capital city and the provinces. Next, many new units and institutions were found so that the education could continue as desired. Private and public education institutions of different types and levels have been opened in İbtidâî (primary school), rüşdî (secondary school), idadî (high school) and Darülfünun (university) levels. Thus, it is aimed to raise the qualified and skilled labor needed for the continuity of the state. Teachers' schools were opened to train educators at every level needed. Teachers, course materials, and textbooks were provided to the educational institutions opened, and curricula and instructions were prepared for each institution. This period was an implementation period in which the number and types of schools increased, new institutions were opened for the education of girls, a very important

distance was covered in education, and the infrastructure was provided to experience trials in the field of education in the Constitutional II and Republican periods.

This study aims to reveal and introduce the biography of Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi, who was one of the important education bureaucrats in the period of Abdulhamid II, of which we have limited and brief information, although he is an important name with many features based on the registry and archive documents. Information obtained about Fârukîzade Abdullah Hasîb Efendi; His origin and family, the education he received, his civil service, the ranks, badges and medals he received, his debts, works, and death are discussed in detail under eight separate headings.

He was born on March 19, 1840, in the city of Mosul. He is the son of the late Mahmud Efendi, one of the notables of Mosul and a member of the Province of Majlis-i Kebir. He was called "Farukî" because his lineage reached Umar Ibn Al-Khattab from his father's side as written in the special genealogy. His maternal lineage is from the "Fahrizade" dynasty due to his relationship with Husayn ibn Ali. For this reason, Abdullah Hasîb Efendi is famous and known for the title of "Zülçenaheyn". Since there was no official school in Mosul during his education period, he received a high-level education from private teachers in Mosul. He had a high level of command of Arabic and Persian languages and trained himself in the field of law.

At the age of 19, he started to work in the Mosul Province Correspondence Office with a salary of 120 kurus. In addition, he also served as the sealer of Veysi Pasha, who was the governor of Mosul at that time. On March 19, 1860, he was appointed to the Mosul Land Registry Clerkship with a salary of 300 kurus. However, he resigned on April 17, 1865, as he did not find it appropriate to deal with the clerkship. Although it is in his registry, he could not submit a document proving these duties officially, so he entered the state service on March 13, 1862, when he was 23 years old. From March 13, 1862, to February 3, 1865, he served as the Refik-i Evveli in the Land Registry of the Province of Mosul, with a salary of 300 kurus. On May 8, 1865, he was appointed to the Konya Province Deputy Minister of Customs with a salary of 2,000 kurus. He was dismissed from his duty on June 22, 1867,

with the mandate of the Konya Province Board of Governors. His resignation -in his own words- stemmed from the grudges of the Provincial Board of Governors and its notables, who said, "As long as Hasîb Efendi is in office, we cannot achieve our goals".

On December 13, 1867, with a salary of 1,000 kurus, he was employed as the Arabic translator of the official Fırat Newspaper with the Aleppo Editorial Office. He resigned on 13 June 1868 and came to Dersaadet. Even though this service was written in his biography, it was not included in the mission record because information and confirmation could not be obtained from the Province of Aleppo as a result of the correspondence. On 19 November 1868, with a salary of 400 kurus, he was appointed as the assistant of the Customs Accountancy Office. From November 19, 1868, to April 24, 1869, he was employed with a salary of 400 kurus as the assistant to the Customs Accountancy Office. He resigned on this date and resigned from his duty. On October 4, 1869, with a salary of 2,500 kurus, he was appointed to the Directorate of Accountancy as the Hudeyde Sanjak Chief Clerk of the Board of Governors. He resigned from his duty on June 18, 1872.

On May 17, 1873, he was appointed as the Examiner of the Dersaadet First Criminal Court with a salary of 1,900 kurus. From 4 December 1878 to 29 July 1879, he served as the Grand Vizier of Tunisian Hayreddin Pasha for 7 months and 26 days as an additional duty. On June 24, 1880, with a salary of 1,800 kurus, he was transferred to the General Prosecutor's Office of the Court of Appeal. In the meantime, he served as an honorary additional civil servant at the office of the chief prosecutor of Bidayet Court by proxy. On 12 June 1881, he was transferred to the Cezâir-i Bahr-i Sefîd Province Courthouse Inspectorate with a salary of 7.000 kurus. He was dismissed from the aforementioned duty on 5 July 1883. His departure from the Cezâir-i Bahr-i Sefîd Province Courthouse Inspectorate, in his own words, was as follows. It was caused by the involvement of the Cezâir Governor, Naşîd Pasha, who should not have interfered, in the courthouse affairs and following the devilish plans of one of the well-known figures, Defterdar Hayri Efendi. While Abdullah Hasîb Efendi was on duty at the Bidayet Court, he interrogated Namık Kemal (1840-1888). This time, while he

was working as the Inspector of the Court of Justice in the Province of Cezâir-i Bahr-i Sefîd, he had a serious disagreement with Namık Kemal, the Governor of Midilli, on some issues, and it was carried to the newspaper columns. He stood up against injustice and inequity in his civil service and never compromised his honesty. Even though this situation resulted in his dismissal from his duty, he did not leave justice and truth. He was not taken to court after any duty he was dismissed, and he did not demand an exemption from the state for the periods he was vacant.

He was appointed to the Education Council the Non-Muslim and Foreign Schools Inspectorship on April 5, 1887, at a time when missionary activities in the Ottoman Empire were very intense and reached destructive and dangerous dimensions in the 19th century. Along with this important and sensitive duty, he became the senior manager of two important institutions of the Education Council, when he was assigned to the Board of Inspection and Inspection Headship as of November 7, 1897. His experience in the field of law, his knowledge of Arabic and Persian languages, his familiarity with the press, his competence, his honesty, discipline, and hard work, as well as the fact that he gained the appreciation and trust of the Minister of Education Ahmed Zühdü Pasha, played an important role in this. After the death of Zühdü Pasha, he was appointed as a member of the Education Council on April 12, 1902, and resigned to duty in a way. Thus, his duty as an Inspector of the Non-Muslim and Foreign Schools Inspectorship, which he had been continuing for 15 years, and as the Head of the Board of Inspection and Inspection Headship, which he has been doing for five years, came to an end. On November 17, 1908, while he was a member of the Education Council, he was expelled from the civil service. His formal term of service, starting from March 13, 1862, when he entered government service, until January 13, 1909, when he retired, was 46 years and 10 months. He retired at the age of 69. During his state service, he was entitled to receive many ranks, medals, and badges. He wrote four works, of which two were published, and the other two were unpublished and lost in time. In these works, unlike his Western-fan contemporaries, he tried to present the untouched intangible treasures and riches of the East with the best examples and left them to the discretion of future generations. Despite having held an important and

high-level position for many years, the continuation of his debts until his retirement is also significant in terms of showing how honest he did his duty. He died on January 10, 1912, at the age of 72, in Dersaadet.